

BENDA JUDIT

ELŐZETES JELENTÉS A BUDAI KÖZÉPKORI KARMELITA KOLOSTOR FELTÁRÁSÁRÓL

2002 nyarán a Bp. II., Kapás utca 6–12. számú teleken, egy építkezést megelőző mentő ásátás során előkerültek az – eddig csak oklevelekből ismert – középkori, budai karmelita kolostor falai (1. kép). Az Irgalmasság Anyja titulusú templom és rendház az egyik utolsó volt a budai egyházi intézmények közül, melynek pontos helyét eddig nem ismerte a tudomány.

A templom és kolostor lokalizálására több kísérlet is történt az idők folyamán. Elsőként Rupp Jakab¹ próbálta elhelyezni. Ő a Fő utcai Kapucinus templommal azonosította, mivel olvasata szerint a kolostor a Duna partján állt. Nagy Lajos², a Vízárosról írt topográfiában említi, hogy az újkorban – a szomszéd területen – a visszatelepülő karmelitáknak telket adományoztak. Nem tudjuk, hogy a Buda visszafoglalása után ismert bonyolult templomadományozási ügyletek során, amikor lényegében egyik rend sem a régi birtokát kapta vissza, hogyan sikerült a karmelitáknak a középkori területük melletti helyet (Erőd-Csalogány–Varsányi Irén utcák) megkapniuk. Valószínűleg csak véletlenül, hiszen új templomukat és kolostorukat a várban kapták, a ferencesek egykori templomát alakították át maguknak. A karmelita rend történése Mátéffy J. Brúnó atya³ a Margit körüti ferences rendházzal azonosítja a középkori zárda helyét. A karmeliták középkori történetéből doktoráló Regényi Miklós Kund⁴ lényegében nem foglalkozik azok topográfiájával. A „fehér foltot” Kubinyi Andrásnak⁵ sikerült megszüntetnie, amikor publikációiban a Horvát és Varsányi Irén utcák sarkára, valamint a Kapás utca végére teszi annak feltételezhető helyét. Az ásátás végül a Kapás–Csapláros–Erőd utcák által határolt területen talált rá a megmaradt falakra.

Az ásátás⁶ során a kolostor épületének nagyjából 20 százalékát volt módunkban feltárni (2. kép), mert ennyi esett a leendő építkezés területére. Az épü-

letek elrendezéséből arra lehet következtetni, hogy maga a templom a kolostortól északra, a mai Csapláros utca vonalában helyezkedett el. A templom és a rendház nyugati homlokzata és bejárata kiérhetett a mai Erőd utcáig. Az 1740–50-ben, J. Matthey által készített térképről tudjuk, hogy a mai Csapláros és Varsányi Irén utcák közötti telkek határvonalán kis patak folyt. Nevét sajnos nem ismerjük, de a környezetére gyakorolt hatását igen. Mivel az ásátási terület északnyugati sarkában középkori koporsódeszkákat találtunk, ez arra utal, hogy a területen mindig magasan állt a talajvíz, ami konzerválta a faanyagot. Sajnos ezt a jelenséget mi is megtapasztaltuk, mert a munkák során a mélyítést sokszor megakadályozta a nagyon hamar feltörő víz. Feltételezésem szerint a kolostor együttes északi határa a patak mentén húzódnak. A keleti és a déli határoló falat megtaláltuk az ásátás során, a keleti kerítésfal párhuzamosan futott a Kapás utcával. Az épülettől keletre egy temető feküdt, délre pedig a rendház kertje. A kolostorból előkerült a kerengő keleti folyosórésze a középkerthet egy kis darabkájával, valamint a kerengőt körülvevő helyiségek: a sekrestye délnyugati sarka, a káptalanterem, illetőleg a temetőkápolna és a déli traktus két terme.

A falak kevés kivételtől eltekintve már csak alapozások voltak, mert a törökkor folyamán az épületek falait – valószínűleg több részletben – átlagosan a középkori járósíntnél egy méterrel mélyebben elbontották. A területen az újkorban épült házak pinceszintjének kialakítása miatt a falak nagy részét sajnos tovább bontották, megsemmisítve ezzel a falkiszedési árkok között addig megmaradt rétegsorokat is. A temető területére szintén ez volt a jellemző, bár a sírokat nem ásták mélyre, az újkori pincék miatt itt is nagy területen elbontották a közvetlenül a sírok felett húzódó középkori és törökkori rétegeket.

¹ RUPP 1987. 172.

² NAGY 1964. 201.

³ MÁTÉFFY 1996. 39–45.p.

⁴ REGÉNYI 1998. és REGÉNYI 2001.

⁵ KUBINYI 1964. 143. és KUBINYI 1974. 18.

⁶ Köszönöm Végh András kollégám kedves segítségét és hasznos tanácsait.

A Kapás utca 8. számú telek nagy részén a Metro szellőzőjének építménye és a körülötte lévő modern bolygatás miatt fölöslegessé vált a kutatás. Az ásás feltárandó területe tovább szűkült, mert a Csalogány utca 35. – Kapás utca 6. számú saroktelken 1936-ban Garády Sándor⁷ már végzett építkezést megelőző leletmentést. Munkája során⁸ mintegy két méter mélyen középkori szemétdödröt, valamint meghatározatlan korú kemencét és falakat talált. A párhuzamos falak a mellékelt vázlatrajz szerint a Kapás utca vonala felé futnak északkelet-délnyugati irányban. A falak szélessége 30 cm, mélységüket és egymástól való távolságukat nem ismerjük. A háztömb túlsó sarkán, a Csalogány utca 41. számú telken is lehetősége nyílt Garádynak az építkezést megelőző gyors leletmentésre. Az alapok ásásakor egy feliratos, vörösmárvány sírkő kis töredéke és „két darab gótikus boltozati bordatöredék került elő”. Ezek a leletek és az itt talált szemétdödrök egy része viszont már joggal köthetők a kolostor életéhez. A telken talált sírokat ezzel szemben nem tartjuk középkorinak, mivel kibontásukkor – a napló tanúsága szerint⁹ – II. Lipót és I. Ferenc által veretett pénzeket, valamint egy 18. századi kegyérmet tártak fel.

OKLEVELES EMLÉKEK

A Magyarországon alapított négy karmelita kolostor (Buda, Pécs, Eperjes, Privigye), melyek közül a budai épült fel legkorábban a felnémet rendtartományhoz tartozott, amit Bécsből irányítottak. A kolostorról több okleveles emlék maradt fenn, köztük a rendház alapítólevele is, amelyből megtudhatjuk, hogy I. Lajos király és édesanyja, Erzsébet királyné telket adományozott a városban a betelepülő karmelita atyáknak, amely adomány alapján 1372-ben¹⁰ XI. Gergely pápa engedélyezte „...e hely megtartását, s azon egyház, vagy kápolna, illetve imaház alapítását, emelését és építését temetővel, haranglábbal, haranggal, házakkal és más szükséges műhelyekkel együtt a plébániaegyház és más egyházak jogának sérelme nélkül...”¹¹ A királyi alapítású kolostor temploma 1375-ben búcsúengedélyt¹² kapott, szintén XI. Gergely pápától. Ekkor

már az „építkezésnél segítőkről” is szólnak, tehát az alapítás után három évvel már bizonyos falai álltak az egyháznak. A templom szakrális bevételein túl (búcsúpénz, temetkezési díj, adományok, végrendeletek hagyományozásai) nem tudunk a szerzetesközösségnek sem földbirtokáról, sem szőlőjéről, sem ezekből származó jövedelméről. A fennmaradt oklevelekből azonban kiderül, hogy többfajta adományt is kaptak. 1380-ban Erzsébet királyné végrendeletében 100 aranyforintot hagy rájuk,¹³ 1494-ben Septhei Péter kancelláriai nótárius hagyta felhívízi házáat az atyákra,¹⁴ 1502-ben 200 forintos misealapítványt tett Barbara asszony.¹⁵ 1431-ben újabb búcsút¹⁶ engedélyezett a templom és a hozzá tartozó kápolna részére IV. Jenő pápa, a ház romos voltára való tekintettel. Az engedély a következőkről tudósít: „...Mivel a budaváraljai karmelita rendház egyháza a hozzá kapcsolódó épületekkel együtt bizonyos részeiben romos, s mert a lehetőségek a legkevésbé sem elegendők ezen egyháznak és a hozzátartozó épületeknek a kijavítására, és az egyházi felszereléseknek, melyekben – mint ismeretes – maga az egyház szükségét szenved, a megszerzésére, valamint a nevezett rendházban szolgáló szerzeteseknek ellátásában.”¹⁷ aki a számára adakozik és az egyházat látogatja, bizonyos bűnbocsánatot nyer. Kubinyi András kutatásaiból¹⁸ kiderül, hogy a szerzetesek és a priorok nagy része német volt, ezt alátámasztja a Regényi¹⁹ által közölt táblázat is a budai rendház vicariatusi tisztségviselőinek neveivel.

Ismerjük a konvent egyik pecsétjét²⁰, amely a 15. század első harmadában készült²¹. A kör alakú pecsét középmezéjében gótikus tabernákulum látható. Ezen belül Szent László koronás, köpenyes alakja áll, kezében bárdot tartva. A perjeli pecsét²², melyet Kubinyi András is publikált,²³ mandorla alakú keretbe foglalva Szűz Máriát ábrázolja. Ez alatt egy térdeplő, imádkozó karmelita atya (Bertold lovag?) alakja látszik íves keretben.

A négy magyarországi karmelita kolostor²⁴ közül háromnak a helyét sikerült lokalizálni. A most ismertetett budai rendházzal közel egy időben,

¹³ OL. DI. 6692.

¹⁴ OL. DI. 93640.

¹⁵ OL. DI. 46582.

¹⁶ BTOE III/2. 1009.

¹⁷ Spekner Enikő fordítása.

¹⁸ KUBINYI 1974. 161.p.

¹⁹ REGÉNYI 1998. 79.p.

²⁰ TAKÁCS 1992. 49–50.p. II. tábla., 7.1 fotó

²¹ OL. DI. 93640., BTM 65.1627., MKCS 852

²² OL. DI. 93640.,

²³ KUBINYI 1974. 26. kép., 159.p.

²⁴ A négy kolostorról ír Regényi Miklós Kund és Mátéffy János Brúnó atya. REGÉNYI 1998., 2001. és MÁTÉFFY 1996.

⁷ GARÁDY 1943 438. A cikkben pár szóval megemlékezik az itt talált középkori edényekről. Garády Sándor ezen leletmentő munkáiról készült B. Sárosi Edit szakdolgozata is. SÁROSI 2000.

⁸ Garády ásásai naplójában feljegyezve az 1942. 04. 21. napnál (G/X 64a). Itt található ezenkívül két vázlatrajz az objektumok elhelyezkedéséről.

⁹ Garády naplója 1941.03.24.-i bejegyzése (G/IX 41a) BTM Adattár

¹⁰ MREV II. CCXLIV. 208.p.

¹¹ Spekner Enikő fordítása

¹² MREV II. No. CCLXXXI. 240.p.

még ugyanabban az évben alapította I. Lajos király a pécsit. A pécsi rendház egy kis részletét Kárpáti Gábor²⁵ azonosította. A feltárt falak: egy kis helyiség, egy ebből nyíló pincelejáró és egy négyzetes kőfalazatú kút együttese. Az ásatáson talált kút kávakövének méretei alapján Eszéki János pécsi püspök újjáépítéséhez köti a maradványokat. Az eperjesi templom²⁶ és kolostor lényegében még ma is áll, csak barokk köntöst kapott, a privigyeyi rendház²⁷ elpusztult.

A FELTÁRT FALAK

A kolostor eddig feltárt falai²⁸ nem egy periódusban épültek, bár a helyiségek felépítése között nem telhetett el túl hosszú idő. A falelválások azt mutatják, hogy a termeket, kápolnákat egyenként, azaz időben egymás után építették fel. Az építkezés előtt a területen terepegyengetést végeztek, amire szükség is volt, mert az észak felé erősen lejt. Ezt a ma már alig érzékelhető természetes völgynek köszönheti, amit a középkorban a Taschentalnak²⁹ neveztek. A völgy közepe, azaz legmélyebb része a patak vonala volt, és ez csak kb. 30 méternyire húzódott a kolostor területétől, tehát az még lényegében a patak árterületéhez tartozik. A falak mellett megfigyelhető kavicsos, kőporos építési réteg felett minden helyiségben újabb szintemelést végeztek, mielőtt a padlóterületet lefektették volna.

A kerengő belső, udvar felé eső falának alapozása kavicsos, mészhabarcsba öntött, törtköves fal, a kemény mészkövön kívül sárga homokkő és néhány törött téglá is volt benne. Bár az újkori pincepadló kialakítása miatt a falat itt is tovább bontották és a hozzá futó rétegeket eltávolították, egy részen mégis módunkban volt megfigyelni a felmenő fal kis részletét. A felmenő fal belső oldalát kváderkövekből rakták, ezt vékony vakolat és fehér meszelés borította. A kerengőfolyosó külső, tehát keleti falát többszörösen visszabontották. Legmélyebben fekvő falcsontjait a káptalanterem előtt is az újkori pincepadló kialakítása miatt pusztultak el. Anyaga halvány sárga, kemény mészkőből és fehér, kavicsos mészhabarcsból épült. A temetőkápolna előtt futó falrészlet a török kori falkiszdedési árok bolygatta meg. Textúráját vizsgálva jól látható volt, hogy ezen a részen nemcsak a vastagsága volt kisebb, mint a többi részen, hanem kőanyaga és habarcsa is más jelleget mutatott. A habarcsban kevesebb volt a

kavics, színe szürkésebb, a kövek pedig vegyesebb minőségűek voltak. Az alapozás mélységét kutató, a kápolna délnyugati sarkában ásott szondában láthatóvá vált, hogy ezt a részt a korábbi alapozásnál mélyebben visszabontották és újralfalazták. A kerengőfal a délkeleti sarokban, tehát a folyosó fordulójánál újra „visszakapta” eredeti szélességét, kőanyagát és habarcsát. Itt egy újabb átépítés nyomára akadunk, a temetőkápolna és a déli traktus északkeleti sarka közti 2 méteres sávban az eredeti fal szintén vissza volt bontva és másodlagosan egy nagyméretű, sárgás márgából készült, téglá alakú kötömböt helyeztek el a csonkon, ami külsőként szolgált. A kialakított új ajtónak sajnos nem találtuk meg sem a szárkövet, sem annak nyomát, mivel a falak itt is áldozatává váltak a későbbi kőbányászatnak. Ettől kezdve azonban a kerengő külső, déli falának, ami egyben a déli traktus helyiségeinek északi fala 5 méter hosszan pontosan a szokli szintjéig volt visszabontva. A tetején jól látszódtott a felmenő fal helyének szélességében futó habarcsnyomat vékony csíkja. Ettől a szakasztól nyugatra újra az újkori pince semmisítette meg a magasabb részeket. A kerengőben sok csontvázat találtunk, ezek közül majdnem mindegyik bolygatott volt, mert a viszonylagosan keskeny terület miatt sűrűn temették ide a halottakat. A vázak között több magas, vastagcsontú férfi földi maradványait találtuk, bár nem bizonyítható, de lehetséges, hogy a német származású szerzetesek sírjaira bukkantunk rá. Akadt a vázak között női és gyermekcsontváz is, azonkívül itt tudtunk csak feltárni koporsómaradványokat.³⁰ A kerengő járószintjét az újkori udvarra eső részen végig tudtuk követni. Ezt a kerengő keleti falalapozásának falkiszdedési árka tovább keskenyítette, de így is aránylag nagy felületen fel tudtuk tárni a két fal közti felületet. Itt került elő az ásatás nagy felületen, in situ állapotban beomlott boltozata. Megkapó látványt nyújtott a kerengő délkeleti sarkának boltozatomladéka (3. kép). A lezuhant, faragott bordaívek között sorakoztak a téglák. A kétszer hornyolt-oldalú bordáknak ívindító fali csomópontját az újkori pincefal elbontásakor találtuk meg másodlagosan. Így ezek alapján rekonstruálhatóvá vált a kerengő boltozata. A kerengőfolyosó járófelületén nem találtunk semmiféle padlóburkolatra utaló nyomot. Nem kizárható, hogy esetleg deszkapadlója volt, de a sok itt fekvő sír miatt ezt a megoldást nagyon nehézkesnek tartom. A földpadló mellett szól az is, hogy a folyosó járószintjének keresztmetszete íves, tehát a közepe

²⁵ KÁRPÁTI-SZEKÉR 1994. 237.p.

²⁶ DIVALD 1904. 75.p.

²⁷ MÁTEFFY 1996. 59.p.

²⁸ A geodéziát Viemann Zsolt, a fotókat Bakos Margit és Benda Judit készítették.

²⁹ Budai jogkönyv 283.p.

³⁰ A koporsók faanyagát Grynaeus András vizsgálata tölgyként azonosította.

felé mélyebb, lejárta, mint a fal melletti sávban. A DK-i sarokban a kőküszöb mellett kis felületen vastag, fehér, kőporos réteget találtunk, amit valószínűleg a temetőkertből hordtak be a cipőjükön az itt lakók.

A keleti helyiségsor legészakabbra fekvő részéről, melynek csak a délnyugati sarkát tudtuk feltárni, feltételezzük, hogy sekrestyeként funkcionált. A terem észak-déli szélességét nem ismerjük, déli falát a középpilléres káptalanterem északi fala adta. Földjében találtunk csontvázakat, korabeli padlószintjét, padlóburkolatát az újkori pince bolygatása miatt nem ismerjük.

A következő helyiség dél felé haladva egy téglalap alakú terem volt, melynek közepén egy kőből falazott pillér alapozását találtuk. A terem főfalainak alapozása (tehát az északi és a keleti), hasonlóan a már ismertetett nyugatihoz (tehát a kerengőhöz), kemény mészkőből épült, fehér, kavicsos, mészhabarcsú alapozások voltak. A déli oldalfalat a mellette álló második kápolna északi fala adta. A falelválások vizsgálata azt mutatta, hogy a káptalantermet, azaz annak északi és keleti falát másodlagosan építették a kerengő és a kápolna már álló részei mellé. A terem közepén egy nagyméretű, ovális alakú pilléralapozást találtunk, ami a boltozatot tarthatta. A pillér közepén egy kis, négyzetes rész kemény mészkőből és fehér, kavicsos mészhabarcsból készült, a körülötte lévő ovális rész pedig puhamészkőből és szürkés, porhanyós habarcsból. Valószínűleg a középkorban is magas talajvízszint miatt a pillér megsüllyedhetett, fenyegetve a boltozat beomlásával, ekkor megerősítették azt egy újabb falgyűrűvel. Az újkori pincefal elbontásából előkerült a középpillér rétegekőve, ívindítási csomópontja, ami alapján itt is rekonstruálni lehet a boltozatot. A káptalantermet a XV. század folyamán kelet felé egy hosszú, támpillérekkel erősített, poligonális szentéllyel bővítették. (4. kép) Az alapozás szintén keménymészkőből készült, de kötőanyaga halványszürke, erősen kavicsos mészhabarcs volt. Mivel a szentélybővítés teljes egészében az újkori pince területére esett, ezért a felmenő falai és középkori járósíntjei ennek is megsemmisültek. Mind a teremben, mind a szentélyben tártunk fel sírokat, közöttük sok olyat találtunk, melyeket a falak építéskor bolygattak meg. Ez a szentélynél szinte természetes dolog, mivel az másodlagos hozzáépítése a kolostornak, de a terem főfalai által vágott csontvázak elgondolkodtatnak minket a rendház építési menetéről. Mivel a kerengő külső és belső, középpudvar-felé eső falai is elváltak sírokat (5. kép), ezért azt feltételezzük, hogy a kolostor ezen része akkor épült fel, amikor a templom köré

már temetkeztek. A káptalanterem téglalap alakú részének déli sávja az újkori udvar területére esett, így itt sikerült feltárni a középkori járósíntet. A felületet padlótegla fektetőhabarcsának elvékonyodott rétege borította, tehát a káptalanteremnek is négyzetes padlóteglából rakott járőfelülete volt, amit az épület egyik bontási periódusában felszedtek. Ebben a teremben is találtunk boltozatomladékot, de nem olyan egységeset, mint a kerengőben. A bezuhant bordaívek olyan helyzetben voltak, mintha eredeti helyükön feküdnének, azonban az íveket kitöltő téglasorok hiányoztak.

A káptalanteremtől délre egy újabb kápolna alapfalai kerültek elő. A falak szintén keménymészkőből épültek, melyet fehér, kavicsos mészhabarcsba öntöttek. A falak három oldala (északi, keleti, déli) egységes alapozású, a nyugati oldalán azonban nem kötötték be a kerengő falába, itt mindkét falvégen falelválást találtunk. A kápolna délnyugati sarkába ásott szondában azt tapasztaltuk, hogy a kerengő alapozását visszabontották és újraépítették. A szentély a nyolcszög öt oldalával záródik, de a geodéziai felmérés alapján látszik, hogy a sokszög oldalai nem egyforma méretűek, a belső oldala pedig szinte ívesre lekerekített, bár a tompaszögek törésvonalai azért megfigyelhetők. A felmenő falakból semmi nem maradt meg, így azokat nem ismerjük. Az apszisban egy oltáralapozást találtunk: a nagyméretű puha mészkőtömböket szürkésfehér, málló mészhabarccsal tapasztották össze. A kápolna középkori járósíntje vékony, sárga, agyagpadló volt. Valószínűleg nem ez volt az eredeti padló, de ez a feltételezésem nem teljesen bizonyítható. A kápolna járósíntjét több sírgödör vágta át. Ezekben a gödrökben nem csontvázakat, hanem építési törmelékét találtunk. A főleg habarcsból és padlóteglából álló sitt szintén a korábbi téglapadló létét feltételezi, de az is lehet, hogy egy másik helyiségből hordták ide, a kiürített sírgödöröket feltölteni. Az alapfalakat itt is mély falkiszedési árkok csonkították tovább. A kápolna funkciója szorosán összefügg azzal a ténnyel, hogy a kolostornak hiányzik egy helyisége a délkeleti sarokban. Ezt csak azzal a feltételezéssel lehet indokolni, hogy a kápolnának nem csak a kerengő felől volt bejárata, hanem a déli oldal felé is nyílt egy kapuja. A szentély kívülről, a kolostortól függetlenül való megközelíthetőségének követelménye annyira fontos volt, hogy kapuja elé egyszerűen nem építettek semmit. Valószínű, hogy ez volt a temetőkápolna, melynek titulusát sajnos nem ismerjük. Lehetséges, hogy ez volt az a kápolna, amiről az 1431-ben íródott oklevél³¹ szól.

A déli traktusból egy teljes helyiséget és egy másiknak a részletét találtuk meg. A kismére-

tú keleti terem nyugati fala egy vékony, vakolt, meszelt osztófal volt. A nem csak alapot, hanem felmenő részletet is tartalmazó falcsonkot az újkori pincefal vágta keresztbe; pont olyan részen, ahol az északi falba való bekötését is megsemmisítette. A termet itt is habarcsba rakott padlótegla burkolat fedte. Csodálatos módon, bár a padlóteglaakat itt is felszedték, egy kis sáv mégis a helyén maradt (6. kép), és így különleges hangulatot kölcsönzött a szelvénynek. A helyiség déli fala mellett egy kályha alapozásának részletét ástuk ki. Keletről és délről, a falkiszedési árkok miatt megsemmisült a kályhaomladék, északi szélét pedig egy nagyméretű, törökkori beásás bolygatta meg. A nyugati széle azonban viszonylagos épségben maradt meg: egy fehér habarcságy hosszú, keskeny sávját találtunk, amiben egy gerendalenyomat húzódott. Az alapozás egy vékony habarcslemez volt, rajta törött tetőcserepek heverték, ezen vastag, fekete hamuréteg feküdt. Ezen volt a kályha omladéka: szürkére és vörösre égett, négyzetes, tál alakú kályhaszemek töredékei és vörösre égett paticsdarabok, azaz a kályhaszemek tapasztóanyagának darabjai. A szoba valószínűleg calefactoriumként, vagyis melegítő helyiségként működhetett. A tőle nyugatra fekvő teremről sajnos nem sok emlék maradt ránk, pedig lehet, hogy ez volt a kolostor refektórium. Az északi és déli falát az újkori pince járőrszintjének kialakításakor mélyen visszabontották, keleti falát a már említett keskeny osztófal alkotta, nyugati falát és így a terem hosszát sem ismerjük, ez már valószínűleg a szomszéd telek alatt van. A pince mélyítésekor minden értékelhető réteget megsemmisítettek. Sírokat ebben az utóbbi két teremben nem találtunk.

A TEMETŐ

Ez a temető a későközépkori Váralja legnagyobb területű sírkertje volt. Mivel a közeli Szt. Péter mártírnak szentelt plébániatemplom (melynek romjai a mai Medve utca 1. szám alatti irodaépület udvarán láthatók) temetője³² és a Szt. István ágostonos kolostor temetője³³ a 14. század végére már viszonylagosan zsúfoltta válhatott, valószínűleg szükségessé vált egy újabb temetkezési hely kialakítása Buda külvárosában.

A temető a kolostortól keletre feküdt és valószínűleg körülvette a templom szentélyét. Mivel olyan kicsi a távolság a szentély valószínűsíthető helye és a középkori patak vonala között, ezért feltételezhető, hogy a temetőkert északi fala a patak partján futott. A keleti fal egy részét és a déli falat, ami becsatlakozott a kolostor déli szárnyának déli falába, sikerült megtalálnunk. Tört, keménymészkből készült, kavicsos, fehér mészhabarccsal szilárdították. Alapozásának és felmenő falának szélessége megegyező volt. Belső, tehát északi, a temető felé eső oldalán találtunk vakolatot, külső, a kert felé eső oldalán nem. Lehetséges, hogy cseréptető fedte, mert a keleti fal mellett belül, a déli fal mellett pedig kívül, dél felé, vastag tetőcseréphalmokat találtunk. Persze lehet, hogy ez a bontási törmelék a kolostor, vagy a templom tetőjéből származik és ide, a kerítések mellé hordták. A keleti falon kívül, tehát attól keletre 5 méterrel, találtunk két téglalap alakú alapozást egymástól 4 méternyire. A két kis falban egy-egy négyzetes keresztmetszetű gerendafészek volt. A falak helyzetéből és jellegéből adódik, hogy ez a temetőkert kapuja előépítményének alapozása lehetett.

Összesen 250 sírt tártunk fel az ásatáson, közülük egy római kori gyereksír volt; 242 csontváz feküdt a temetőben, vagy a kolostor falai között, 8 pedig a kertben. A temetőben kibontott csontvázak sűrűsége eltérő volt. A terület északi szélén három-négy rétegben feküdtek, a középső részén két-három rétegben, a kerítésfalak mellett viszont nagyon kevés vázat találtunk, így lehetséges, hogy a falak mellett ösvények, keskeny utak futottak. A kapubejáró tengelyében, a temető középtáján egy mély cölöplyukat találtunk, amit sárga agyaggal és kövekkel béleltek ki. Mivel a középkori cölöplyuk egyedül állt, nem egy épület, vagy szerkezet része volt, ezért lehetséges, hogy egy nagyméretű fakereszt nyomát leltük meg.

A sírok mind nyugat-keleti tájolásúak voltak, kisebb anomáliákkal, ami az elhantolás évszakára enged következtetni. Egy fordított tájolású sírt is találtunk. Ez a csontváz nemcsak fordítva feküdt a földben, de kissé görnyedt testtartása és hajlított lábai a halálának körülményeire is utalhatnak. A terület északi sávjában, ahol a legsűrűbben feküdtek, természetesen majdnem mindegyik váz többé-kevésbé bolygatott volt. Mivel a sírokat egymásra ásták, több helyen találkoztunk a „megtalált” csontok félretolásával. Feltételezni lehet egy összarium létét is a még fel nem tárt temetőkertben, mert sok csontváznál nem lehetett megtalálni a „hiányzó” csontokat, tehát ezeket más helyre tették, gyűjtötték össze. Sírfoltot, beásási árkot csak

³¹ „Hasonlóan a Budán a nevezett rendház kerítése alatt álló kápolnának is, amelyhez a szomszédos részek hívei járnak ájtatoskodni...” BTOE III/2. 174. No. 1009. Fordította: Speknér Enikő.

³² A temetőt Garády Sándor és H. Gyürky Katalin ásta meg: GARÁDY 1943., GYÜRKY 1967. és GYÜRKY 1971.

³³ A temetőt Végh András tárta fel a Bp. I. Szalag utca 19-21. telkeken 1997-ben és 1999-ben.

keveset tudtunk megfigyelni. A Kapás utca 12. bérház udvarán fekvő temetőrészben, egy vékonyan elterített kősírfás, kavicsos járósinten kirajzolódott néhány beásási árok. Voltak olyan helyek, ahol a sírt az Árpád-kori objektumokba (pl. kemencébe) ásták. Három sírnál koporsódeszkákat is találtunk. Ezek mind a kerengő földjében feküdtek, a temetőkápolna nyugati fala előtt. A csontvázak egyharmada mellett találtunk koporsószöveget. Valószínű, hogy a halottak többségét lepedőbe tekerve temették el³⁴. Több olyan sír is előkerült, amelynél a testtartás, a kezek a testhez szorítottsága ezt a feltételezést támasztja alá. A koporsóban eltemetteknel viszont meg lehetett figyelni a fej alátámasztottságát, sőt kivételes esetekben azt a tényt is, hogy a testet egy kisebb koporsóba helyezték el, így a fej és a végtagok helyzete megváltozott. A csontvázak kéztartása nagy változatosságot mutatott. Viszonylag kevésnél voltak a karok a test mellé egyenesen elhelyezve. Többségüknél a hason keresztbe fektették, vagy a medencén, hason ill. mellkason összekulcsolták. Néhány sírnál az áll alatt összekulcsolt kezet találtunk. Csak egyetlen sírban leltünk „mellékletet”, egy bronz pántgyűrűt. A káptalanterem északi részében egy tömegsírra bukkantunk. A sír szomorú képet mutatott: egy ovális alakú gödörbe dobálták bele a holttesteket. A testek nagy összevisszaságban feküdtek egymáson, a férfi, női és gyermekcsontvázak egyike sem volt teljesen ép. A tömegsírt valószínűleg Buda egyik ostroma után ásták. Különleges meglepetésben volt részünk, amikor az egyetlen, kőlapokkal fedett sírt felbontottuk: alatta egy lefejezett férfi váza feküdt, akinek a feje helyére egy kerek követ helyeztek. (7. kép)

A KERT

A kert területe az ásátás középső harmadát foglalta el. Mészakőből rakott, málló habarcsú keleti és déli fala nem kapott alapozást, alig mélyült a középkori járósint alá. Északi falát a temető már ismertett temető masszív kőfala alkotta. A kert szélessége 33 méter, hosszúságát nem ismerjük, de feltételezhető, hogy nyugat felé kiért a kolostor utcai homlokzatáig. A keleti falát a temetőkert keleti falának meghosszabbításaként építették, déli fala a temető déli falával párhuzamosan futott. Miután az ásátás területén egyáltalán nem találtunk gazdasági épületet, de ezek nemléte viszont teljesen valószínűtlennek tűnik, ezért feltételezzük, hogy ezek a még feltáratlan nyugati kertrészben állhattak. Az északi kertfallal párhuzamosan, attól

5 méternyire egy V alakú árok futott. Az árkot, bár nevezhetnénk a temető árkanak is, mégis inkább vízgyűjtő árokként tudtuk meghatározni, amely az esővizet és a talajvizet összegyűjtötte és egyben a kert növényeinek locsolását is megkönnyítette. Az éles beásási vonalából látható, hogy az árkot nem sokáig használták, hamar betöltötték, mert a szélein nem látszott eróziós nyom, az alján pedig nem találtunk leiszapolódott réteget. Az árok keleti vége belefutott egy nagyméretű beásásba. Azt, hogy az árok és a gödör együtt működött-e vagy sem, nem sikerült megállapítani, az is lehet, hogy a gödör ásásakor átvágták a már korábban feltöltött árkot. Földje 16. század eleji leletanyagot tartalmazott. A nagy mennyiségű háztartási edény töredéke mellett sok állatcsont és meglepően sok vas és egy palatábla töredékei hevertek a gödörben. A töredékek egy nagy háztartás darabjai voltak, így joggal gondolhatjuk, hogy a beásás leletei a kolostor hulladékát tartalmazták. A kertet a kolostor területéhez később csatolt gyümölcsöskertnek és egyben gazdasági udvarnak tarjuk, melynek földjébe olykor – a temető megszentelt földjébe nem kerülhet – holttesteket is temettek.

RÉTEGEK, LELETEK

Rétegtani szempontból megosztottságot mutatott a feltárt terület. Ennek egyik oka a már említett tereplejtő, amelyet az újkori talajmozgatások, feltöltések majdnem teljesen eltüntettek. Emiatt a déli oldalon viszonylag magasan találtuk meg az Árpád-kori réteget, míg északon ez jóval mélyebben került elő. Ezen kívül a temető földjét, rétegeit a sírok beásásakor átforgatták, így itt igen bolygatott talajjal találkoztunk. A rétegek legépebben a középső sávban, a kolostor kertje alatt maradtak meg. Az itt ásott szelvényekben lényegében sikerült feltárnunk a teljes rétegsort a római kortól a 18. századig. A vastag újkori rétegek alatt egy vékony török kori járósintet találtunk, amely csak ott változott meg, ahol épületomladék feküdt rajta. A kolostor falainak bontása a török korban kezdődhetett, és ekkor bontották el a kőkerítéseket is. Az ostromok alatt megsérült kolostorépület egyes részeiben (káptalanterem, temetőkápolna) laktak a török korban, más helyeket (kerengőfolyosó) azonban nem használták. Ez alatt több középkori járósint húzódott. A kolostor épületénél a síttes rétegek átépítés nyomait mutatták, míg a kertben a humuszrétegek terepegyenetésekre adtak bizonyítékot. A karmeliták letelepedése előtti idők nyomait – a 13–14. századi objektumokat – mindenhol megtaláltuk a területen. Faházak kősoros alapozásai, kemencék, szemétdödrök, járósintek több

³⁴ Köszönöm Pap Ildikó Katalin hasznos észrevételeit.

helyen is előkerültek. Leleteik között meglepően sok volt a délnémet-osztrák import kerámia töredéke. Az Árpád-kori réteg alatt egy lelet nélküli, vastag humusz húzódtott. A réteg észak felé erősen vastagodott, míg a legdélebbi sávban lényegében eltűnt. Itt egy köves felületet találtunk, melyet néhány római kori kerámia és egy római pénz keltezett. A terület közepén egy szürke pohár melléklettel eltemetett római kori gyereksírt tártunk fel. A sárga agyag altalajt csak a déli sávban találtuk meg, mert az északi részen erős szintesítés és a mindenhol feltörő talajvíz miatt lehetetlenné vált a további mélyítés.

A vékony török kori járószint, valamint a terület méretéhez képest kevés szemétdödör létéből azt feltételezzük, hogy a 150 éves uralom alatt a kolostor épületét és kertjeit nem mindig birtokolták muzulmán lakosok. Evlia Cselebitől³⁵ tudjuk, hogy Buda alsóvárosában, azaz az „Ásági városban” három oláh templom volt. Lehetséges, hogy a templomot és a rendházat a 17. században egy ideig még az ott maradt, illetve a betelepített keresztények használták. A kolostor falain belül csak a kis déli helyiség összeomlott kályhája mutatta az egykori életet. Ezenkívül más, török kori használatra utaló nyomot nem találtunk.

A török kori járószintben és a vastag, tetőcserepes, bontási rétegekben azonban egy későgótikus díszítésű, ún. salzburgi típusú kályha töredékeit találtuk. A szétrombolt díszkályha vegyesmázás festésű, szépen kidolgozott darabjai nagy területen szóródtak szét. Eredeti felállítási helyét nem lehetett megállapítani, valószínű, hogy ez kívül esett a feltárt terület határain.

Az egyik legkülönlegesebb lelet egy palatábla több töredéke volt. A darabok kézírással írt, latin és német nyelvű szavakat, mondattöredékeket tartalmaznak, amik a lendületes írás miatt vélet-

lenül belekarcolódtak az egykor viasszal bevont tábla felületébe.

TERRAKOTTA SZOBROK

Az ásatás másik meglepetése volt, hogy nagy mennyiségű terrakotta szobortöredék került elő. A több ládányi töredék egy nagyméretű, több alakos szoborcsoport létét feltételezi. Az egykor a kolostort díszítő – feltehetően a káptalanteremben, vagy a temetőkápolnában állt – későgótikus alkotást a török kor folyamán eredeti helyéről eltávolították, azaz szétverték és a töredékeket az akkor már részlegesen elbontott déli temetőfal csonkjára hordták. A barna, szemetes föld sok vasszóget, ablaküveg töredékeket és török kori kerámiát tartalmazott. Ez a „földkupac” sajnos elég szerencsétlen helyen feküdt, mert az újkori folyamán a telekhatárokat úgy húzták meg, hogy éppen ezen a helyen találkozott három telek kerítése. Később ezek közül kettőt teljesen beépítettek, így az itt mélyített pincékkel a szobortöredékeket tartalmazó föld legnagyobb részét eltávolították. A még így is tekintélyes mennyiségben megmaradt – bár fájdalmasan hiányossá vált – darabok részben az újkori falak között meghúzódó keskeny földcsávban, részben az akkor még meglévő földhányásra ásott két török kori szemétdödör és két újkori meszesgödör betöltött földjébe kerültek. A legalább két ember nagyságú és több kisebb alakból álló szoborcsoport ikonográfiai jelentését eddig még nem sikerült megállapítani. A töredékeket eredetileg fehér alapozófestékkel vonták be, erre került a színes festés. Sajnos, mivel a festés vízben oldódik, ezért csak kevés darabon lehetett ezeket fellelni, nagy részük a földben elpusztult. Két apró töredéken aranyozás nyomai is megmaradtak. A restaurálás és konzerválás³⁶ folyamatának befejezése után külön publikációban fogjuk bemutatni a művészi értékű leletet.

³⁵ CSELEBI 1985. 285.p.

³⁶ A tisztítást Marinka Vera restaurátor végezte.

IRODALOMJEGYZÉK

- Budai jogkönyv Buda város jogkönyve 1-2. Közread.: Blazovich László, Schmidt József. Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.)
- BTOE III/1-2 Budapest Történetének Okleveles Emlékei 3/1-2. 1382-1439. Összeállította: Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1987.
- CSELEBI 1985 Evlia CSELEBI török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Ford.: Karácson Imre. Bp., 1985.
- DIVALD 1904 DIVALD Kornél: Eperjes templomai. Bp., 1904.
- GARÁDY 1943 GARÁDY Sándor: Budapest Székesfőváros területén végzett középkori ásások összefoglaló ismertetése 1931-1941. BudRég 13. (1943), p. 167-254., 514-518.
- GYÜRKY 1967 H. GYÜRKY Katalin: Középkori építődáldozat Buda egyik külvárosában. ArchÉrt 94. (1967), p. 80-83.
- GYÜRKY 1971 H. GYÜRKY Katalin: Adatok a Szent Péter külváros topográfiájához. BudRég 23. (1971), p. 223-243.
- KÁRPÁTI-SZEKÉR 1994 KÁRPÁTI Gábor - SZEKÉR György: A pécsi ferences és domonkos kolostorok kutatása. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Bp., 1994. p. 235-256.p.
- KUBINYI 1964 KUBINYI András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. TBM 16. (1964), p. 85-177.
- KUBINYI 1974 KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története 2. Bp., 1974.
- MÁTÉFFY 1996 P. MÁTÉFFY J. Brúnó O. C. D.: Karmelita rend története Magyarországon. Székesfehérvár, 1996.
- MOL DL Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
- MREV Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római levéltára. Közreadja a Római Magyar Történeti Intézet. 1-4. Bp. 1896-1908.
- NAGY 1964 NAGY Lajos: A Viziváros XVII. század végi topográfiája. TBM 16. (1964), p. 181-249.
- REGÉNYI 1998 REGÉNYI Kund: Karmeliták a középkori Magyarországon. In: Capitulum 1. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1998. p. 67-81.
- REGÉNYI 2001 REGÉNYI, Kund Miklós: Die ungarische Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest-Heidelberg, 2001. (METEM-Bücher Bd. 31.)
- RUPP 1987 RUPP Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. [Reprint]. Bp., 1987. p. 170-173.
- SÁROSI 2000 B. SÁROSI Edit: Régészeti kutatások a középkori Buda Szentpétermártír külvárosában = Garády Sándor kutatásai 1940-42. Szakdolgozat, ELTE-BTK. Bp., 2000.
- TAKÁCS 1992 TAKÁCS Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétei. Bp., 1992.

PRELIMINARY REPORT ON THE EXCAVATIONS OF THE
MEDIAEVALCARMELITE FRIARY IN BUDA

In the summer of 2002 the foundation walls of the mediaeval Carmelite Friary of Buda came to light in the course of an excavation preceding construction works at 6-12 Kapás Street. The eastern part of the convent named after the Mother of Mercy, the graveyard around the church and a section of the cloister yard have been found.

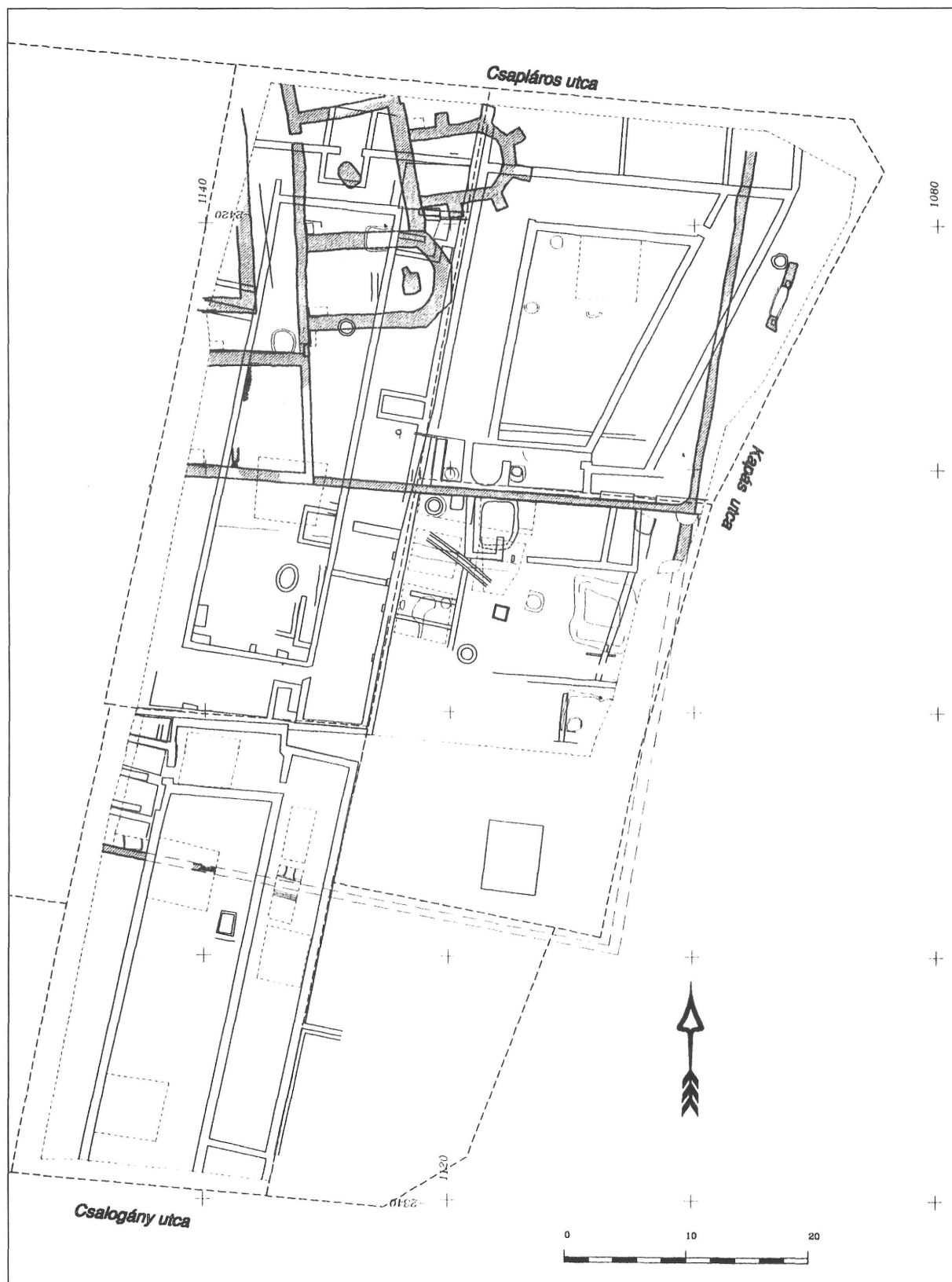
The plot was donated to the order with the purpose of founding a friary by King Louis I (1342-1382) and his mother, Queen Elisabeth. It was approved by Pope Gregory XI in 1372 and three years later he gave indulgence for the construction of the church. The friary belonged to the Upper German Province of the order. Apart from Buda the Carmelites settled in Pécs, Eperjes and Privigye (now Prievidza, Slovakia) in Hungary in the Middle Ages. The community, being mainly German-speaking, apart from the income of indulgences, lived on mass funds and other donations.

The eastern cloister was found with the rooms joined to it. The most northern object was the south-western corner of a room that could have been identified as the sacristy. Next there was the chapterhouse with a pillar in the center that was later extended with a polygonal choir. Next to it there is another chapel with the foundation of an altar in its polygonal choir. The southern room of the eastern wing has never been built, it is possible that the chapel could have been approached right

from the graveyard, too. There was the foundation of an oven on the brick floor of the eastern room of the southern tract. It was only the foundation walls that survived from the next room due to disturbance by cellars built in modern times. The collapsed vaulting of the cloister was also found, and further ribs were taken out from modern walls. The convent building was surrounded by a large graveyard where 250 graves have been excavated. The graveyard was bordered by a stone wall, its gate was decorated by a porch. A garden was joined to the southern side of the convent and the graveyard also protected by a stone wall.

The graves were oriented west-east except for one skeleton that had been buried the opposite way. There were few observable grave-cuts found because of the muddy character of the soil. The amount of the coffin-nails show that it was only the third of the corpses that had been buried in a coffin, whereas the rest had been put into the earth simply wrapped in a shroud. The only grave covered with stone plates hid a beheaded man, to the place of whose head a round stone had been laid. The graves surrounded most densely the supposed site of the church, where they had been dug one above the other quite often. There were graves in the garden too.

Among the finds it is worth to mention a slate with details of inscription and the fragments of a group of terracotta sculptures.

1. kép. Az ásás geodéziai felmérése (készítette: Viemann Zsolt)

2. kép. Távlati fotó a feltárásról

3. kép. A kerengő beomlott boltozata

4. kép. A káptalanterem szentélybővítése (Fotó: Bakos Margit)

5. kép. A káptalanterem fala által elvágott sír

6. kép. Téglapadló maradványa a délkeleti helyiségben (Fotó: Bakos Margit)

7. kép. A lefejezett férfi csontváza